B†ÿÜÿæÓ{Àÿ Éêfß{'ÿ¯ÿZÿ ×æœÿ

ଡ. ଅଜିତ କୁମାର ତ୍ରିପାଠୀ

ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବହୁ ଆଗରୁ ଆରବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସିନ୍ଧୁ ପ୍ରଦେଶ ଅଧିକୃତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ସୁଲତାନ ମାମୁଦ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସତର ଥର ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରି ସୋମନାଥ ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରିସାରିଥିଲେ । ଆଫଗାନମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତରୁ ଘନଘନ ଚାଲିଥିଲା । ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସୀମାନ୍ତ ପ୍ରଦେଶ ଓ ପଞ୍ଜାବର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗର ଅନେକାଂଶ ଆଫଗାନମାନଙ୍କ କବଳରେ ଅନେକ ସମୟରେ ରହୁଥିଲା । କେରଳ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଧର୍ମର ଅନୁପ୍ରବେଶ ହୋଇସାରିଥିଲା । ତହିଁ ପୂର୍ବରୁ ଜୈନଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପିଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୈତ୍ରୀ ଦୂରେ ଥାଉ ଶତ୍ରୁତା ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିଲା । ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଭାବ ଅତି ଉତ୍କଟ ହୋଇଥିଲା । ସମାଜର ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ପୁରୋହିତମାନଙ୍କର ତନ୍ତ୍ର ଓ ଯାଦୁବିଦ୍ୟା ଆକର୍ଷିତ କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ସମାଜରେ ତାନ୍ତ୍ରିକମାନେ ଧର୍ମଗୁରୁର ସ୍ଥାନ ନେଇଥିଲେ । ଏକ ଦିଗରେ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମଗୁଡ଼ିକର ସରଳତା ଓ ତନ୍ତ୍ର ନିମ୍ନବର୍ଗର ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କଲାବେଳେ ମଧ୍ୟମ ଓ ଉଚ୍ଚବର୍ଗର ଲୋକମାନେ ଧର୍ମକୁ ଏକ ଆଭିଜାତ୍ୟ ଓ ବୌଦ୍ଧିକ ଖେଳ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ବିଭିନ୍ନ ବାଦ, ତର୍କ ବିତର୍କ ଭିତରେ ଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ବୁଡ଼ିଥିବାରୁ ଧର୍ମରୁ ଲୋକଙ୍କୁ କୌଣସି ମନୋରଞ୍ଜନ ମିଳୁ ନଥିଲା ।

ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କର ପ୍ରେମ, ମା' କାଳୀ ଓ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରତନ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତି, ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ତନ୍ତ୍ର ଉପରେ ନିର୍ଭର ଓ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଅତି ମାନବୀୟ କ୍ଷମତାଗୁଡ଼ିକର ପରିପ୍ରଚାର ଆଦି ଜନପ୍ରିୟ ହେଲାବେଳେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମରେ ରାମାୟଣର ଦୁଃଖାନ୍ତ କାହାଣୀ, ମହାଭାରତର କଳହ, ବିବାଦ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥର ଲଢ଼େଇ ଆଦି ବିଶେଷ ଆକର୍ଷଣୀୟ ନଥିଲା । ଯଦିବା ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତ ସେତେବେଳକୁ ଲେଖା ସରିଥିଲା, ତା'ର ଏତେଟା ପ୍ରଚାର ପ୍ରସାର ହୋଇନଥିଲା । ସେଥିରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଆଖ୍ୟାନ ଓ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଭିତ୍ତିକରି ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ, ସଂଗୀତ ଆଦି ଲେଖିବା ଜରୁରୀ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଗୋପୀକାମାନଙ୍କର ପ୍ରେମକୁ ନାରଦ ଭକ୍ତି ସୂତ୍ରରେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଭକ୍ତି ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କରାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଭକ୍ତିଭାବର ମାନବୀୟ ପରିପ୍ରକାଶର ଅଭାବରେ ଏହା ଶିବ, ସତୀ, ପାର୍ବତୀଙ୍କ ପ୍ରେମ କଥା ଭଳି ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ ହେଉନଥିଲା । ନିଚ୍ଛକ ପ୍ରେମ ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ରସରେ ବହିଟିଏ ଲେଖିବା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଲୋକଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ଆଡ଼କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମଆଡୁ ଟାଣି ଆଣିବା ପାଇଁ ମନୋରଞ୍ଜନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ମନୋରଞ୍ଜନ କେବଳ ପାର୍ଥିବ ବା ଅଶ୍ଳୀଳ ହେଲେ ତା'ର ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟ ରହିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଐଶ୍ୱରୀୟ ଅପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରେମର ନୃତ୍ୟନାଟିକା ଲେଖି ଜୟଦେବ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ କେବଳ ମନୋରଞ୍ଜନର ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇଲେ ତା' ନୁହେଁ, ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକୁ ପୁଣି ଥରେ ବୌଦ୍ଧିୟ ସଂଘ ଓ ବିହାର ଭଳି ସମାଜରେ ଏକାଠି ହେବାର ସ୍ଥାନରେ ପରିଣତ କରାଇଲେ ।

ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ, ନିର୍ବିଶେଷରେ ଲୋକେ ମନ୍ଦିରକୁ ବା ନାଟମଣ୍ଡପକୁ କିମ୍ବା ରଙ୍ଗମଞ୍ଚକୁ ଆସି ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମଲୀଳା ଦେଖିଲେ । ସୈନ୍ୟମାନେ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ଘର ବାହାରେ ଯୁଦ୍ଧରେ

ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲାବେଳେ ଗୋଟିପୁଅ ନାଟ ଜରିଆରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ମଜା ଚାଖିଲେ । ଗାଁରେ ଓ ସହରରେ ରାମଲୀଳା ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ଲୀଳା ନଥିଲା । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ତା'ର ସ୍ଥାନ ନେଲା । ଓଡ଼ିଆରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ଏହି ଢାଞ୍ଚାରେ କାବ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଇ ଅଭିନୀତ ହେଲା ।

ବୈଷ୍ଣବ ସନ୍ଥକବିମାନେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ମୂଳ ତଥ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନେଇ ଅନେକ ଅନୁବାଦ, ଅନୁକୃତି ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଏହିଭଳି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଯାହାକି ମନୋରଞ୍ଜନ ଓ ସାମାଜିକ ଏକତାର ମୌଳିକ ଉପାଦାନର ଅଭାବରେ ଶୁଷ୍କ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟମୟ ହୋଇ ଲୋପ ହୋଇଯିବାକୁ ବସିଥିଲା, ତାହା ବଞ୍ଚିଗଲା ଏବଂ ଅନେକାଂଶରେ ଧର୍ମାନ୍ତରୀକରଣକୁ ରୋକି ଦିଆଯାଇପାରିଲା । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଇତିହାସ ହେଉଛି ଏହି ଇତିହାସ ଯେଉଁଥିରେ ଜଗତଗୁରୁ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିବା ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞାନ ମିଶ୍ରିତ ଭକ୍ତିର ଆନ୍ଦୋଳନ ଯାହା ବିଭିନ୍ନ ବାଦ ବିବାଦ ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ହୋଇଯାଇଥିଲା ତା'ର ଦିଗକୁ ମୋଡ଼ି ଦିଆଗଲା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କଠାରୁ ଗଣଆଡ଼କୁ, ଶୁଷ୍କ ସାଂଖ୍ୟଯୋଗରୁ ଭକ୍ତିମାର୍ଗକୁ, ନିରାକାର ନିର୍ଗୁଣ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଧ୍ୟାନରୁ ସାକାର ସଗୁଣ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ।

ଭଗବତ ଗୀତାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନେକଥର ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି, ମୁଁ ହେଉଛି ପରଂବ୍ରହ୍ମ, ମୁଁ ହିଁ ମହେଶ୍ୱର, ମୁଁ ହେଉଛି ଏ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା, ପାଳନକର୍ତ୍ତା ଓ ସଂହାରକର୍ତ୍ତା । ମୋତେ ଆଶ୍ରୟ କଲେ ପରମଗତି ପାଇବ ଯଦିବା ତୁମେ ମହାପାପୀ ହୋଇଥାଅ । ଏସବୁ ନିର୍ଘୋଷଣା ବେଦାନ୍ତିକ ଓ ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରଭାବିତ କଲା । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗରିବର ଭଗବାନ ବା ଅଜ୍ଞାନୀର ଭଗବାନ ହୋଇପାରିନଥିଲେ । ଜୟଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିବା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଏ କଥା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଲା ଯାହା କି ପରେ ଭକ୍ତି ବେଦାନ୍ତ ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରଭୁପାଦ ପୁଣିଥରେ ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କଲେ ସଗୁଣ ସାକାର ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣ ହିଁ ପରମାତ୍ମା । ରାଧା ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରିବା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାର୍ଗ ।

କଳିଙ୍ଗର ରାଜାମାନେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ସଂଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିବା ନର୍ତ୍ତକ ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କୁ ରାଜସଭାରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗରେ ଅପୂର୍ବ ନଟବଂଶ ନାମରେ ଏକ ନୃତ୍ୟ ବିଶାରଦ ଜାତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବା ତା' ପୂର୍ବରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ସେହି ନଟବଂଶକୁ କଳିଙ୍ଗରେ ସାନି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବୋଲି କୁହାଗଲା । ସାନି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ନର୍ତ୍ତକୀ ଓ ଗୁଡ଼ି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ମନ୍ଦିର । ଏମାନଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିସାନି କୁହାଯାଉଥିଲା । ରାଜପ୍ରାସାଦର ଓ ମନ୍ଦିରର ଉତ୍ସବ ତଥା ଦୈନିକ ନୀତିରେ ଏହି ସାନି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ନୃତ୍ୟ ଓ ସଂଗୀତ ଗାୟନ କରୁଥିଲେ । ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗ ନଗରଠାରୁ ପ୍ରାୟ ବାରମାଇଲ ଦୂରରେ ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ଶ୍ରୀକୂର୍ମପାଟକ ଗ୍ରାମରେ ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଙ୍କ ପାଇଁ ବସ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେଠାରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଶ୍ରୀକୂର୍ମାବତାର ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରୁ ଉଠିଆସିଥିବା ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସେଠାରେ ସଂସ୍କୃତ, ସାହିତ୍ୟ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ ଓ ମନ୍ଦିର ନର୍ତ୍ତକୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ସେଠାରେ ଏକ ସଂଗୀତଶାଳାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା । ଐତିହାସିକ ଡ. ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ମତରେ ଜୟଦେବ ଛାତ୍ର ଭାବେ ସେଠାରେ ଶିକ୍ଷା ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ପରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଭାବରେ ସେଠାରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଥିଲେ ।

ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ମତରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଯୁଗରୁ ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗ ସଂଗୀତର ଏ ଦେଶରେ ବିକାଶ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ସେଠାରୁ ନୌବାଣିଜ୍ୟ ଜରିଆରେ ଓ ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ ହେତୁ ବିଦେଶର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଜାଭା, ବାଲି, ସୁମାତ୍ରା, ବୋର୍ଣ୍ଣିଓ, କାମ୍ବୋଡ଼ିଆ ଓ ଭିଏତନାମ ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା । ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ କ୍ଲିଙ୍ଗ (କଳିଙ୍ଗ) ସଂଗୀତ କହନ୍ତି । ଶ୍ରୀଜୟଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ କଳିଙ୍ଗ ସଂଗୀତର ରାଗଗୁଡ଼ିକ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଲଳିତ ପଦାବଳୀ ସହ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋରମ ଏକ ଦୃଶ୍ୟକାବ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟ ମହାରାଜା ଚୋଳଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଜୟ ପରେ କଳିଙ୍ଗ ସଂଗୀତକୁ ଭିତ୍ତିକରି ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଖ୍ରୀ:୧୧୧୨ରୁ ଖ୍ରୀ:୧୧୪୬ ମଧ୍ୟରେ ଜୟଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଭିନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ବାସ କରୁଥିବା ତେଲେଙ୍ଗା ଗାୟକ ଓ ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପଦ୍ଧତିରେ ବୋଲା ଯାଉଥିଲା । ଜୟଦେବଙ୍କ କୂର୍ମପାଟକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ ଓ ମନ୍ଦିର ନର୍ତ୍ତକୀ ପରିବାରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ପର୍କ ହିଁ ଏହି ସଂଯୋଗର କାହାଣୀ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷତଃ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର, ରାଜାରାଣୀ, ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର, ଲିଙ୍ଗରାଜ ପ୍ରଭୃତି ମନ୍ଦିରରେ ନୃତ୍ୟରତା ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । ସେଥିରେ ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗଭଙ୍ଗୀ, ମୁଦ୍ରା ଓ ନୃତ୍ୟ କଳା ପ୍ରଦର୍ଶିତ

ହୋଇଛି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନରେ ସେହି ଶରୀର ଗଠନ, ବେଶଭୂଷା, ଅଳଙ୍କାର ଆଦି ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଯେଉଁ ସଂଗୀତ ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ତାହା ବାଉଲ୍ ଗାନ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାଦେଶିକତାର ଶିକାର ହୋଇ ଭାରତୀୟ ନୃତ୍ୟ ସଂଗୀତର ଇତିହାସକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇ ଡ. ପ୍ରଶାନ୍ତ କୁମାର ଦାସଗୁପ୍ତା କହିଛନ୍ତି ଯେ ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନ ଓ ତାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଉମାପତିଧର ଦିହେଁ ନୈତିକ ସଦାଚାର ହରାଇ ଶଶୀପ୍ରଭା ଓ ବିଦ୍ୟୁତପ୍ରଭା ନାମ୍ନୀ ବାରବନିତାଙ୍କ ଆସକ୍ତି ହେତୁ ଯେଉଁ ସଂଗୀତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ, ତାହା ପ୍ରାୟ ତିନିଶତ ବର୍ଷ ପରେ ଅନନ୍ତ ତୀର୍ଥ ନାମରେ ଜଣେ ବଙ୍ଗୀୟ ସାଧୁ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରସାର କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହା ଓଡ଼ିଶୀ ସଂଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ଓ କୃଷ୍ଣାନଦୀ କୂଳରେ ଶ୍ରୀକାକୁଳମଠାରେ କୁଚିପୁଡ଼ି ନୃତ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା ।

ସାଧୁଜନେ ଦେଖନ୍ତୁ, ଓଡ଼ିଶୀ ସଂଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନଙ୍କ ତିନିଶହ ବର୍ଷ ପର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲା ବଙ୍ଗୀୟ ସାଧୁ ଅନନ୍ତ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଅବଦାନ ପାଇଁ । ତାହା ପୁଣି ଶଶୀପ୍ରଭା ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ପ୍ରଭାଙ୍କ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନ ଓ ଉମାପତିଧରଙ୍କର ଆସକ୍ତିରୁ ଜାତ ହୋଇଥିବା ସ୍ୱର ଓ ରାଗ । ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍ କୃଷ୍ଣାନଦୀ କୂଳକୁ କେବେ ଗଲା ବା କେବେ ସେଠାରୁ ଆସିଥିଲା ପ୍ରଶାନ୍ତ ବାବୁ ଜାଣିଥିବେ । ରାଜା ଓ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବେଶ୍ୟାସକ୍ତିରୁ ସଂଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟର ରାଗ ଓ ତାଳ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ବୋଲି ଏକ ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଇତିହାସରେ ରହିଲା ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୁଣ୍ୟ ଭୂମି ପୁରୀଠାରେ ଭାରତର ବହୁ ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରାର ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଛି । ଅଧ୍ୟାପକ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଭାଷାରେ ଏହି ଭୂମି ଏକ ସମନ୍ୱିତ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଲୀଳାଭୂମି ହୋଇପାରିଛି । ଏହାକୁ ଭାରତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୈଷ୍ଣବ କ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ମୈଥିଳୀ ପଣ୍ଡିତ କେଶବ ମିଶ୍ର, ମୈଥିଳୀ ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରଦତ୍ତ, ରାଘବ ଦାସ, ଚତୁର ଦାସ, ଗୋଆଲିୟର ନିବାସୀ ନାଭୋଜୀ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ନିବାସୀ ମହିପତି ଓ ପ୍ରିୟଦାସ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ପୁରୀଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ପବିତ୍ର ପ୍ରାଚୀ ନଦୀକୂଳରେ ଥିବା କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ଜୟଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ଆସାମୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ କୁଳଦୀପକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ, ଆନ୍ଧ୍ରରେ ଲିଖିତ ସଂସ୍କୃତ କବି ଜୀବନୀ ଗ୍ରନ୍ଥରେ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଶ୍ରୀ ହରିଦାସ ହୀରାଚାନ୍ଦଙ୍କ ପୁସ୍ତକରେ, ଡଃ ପରଶୁରାମ ଚତୁର୍ବେଦୀଙ୍କ 'ଉତ୍ତର ଭାରତକୀ ସନ୍ତ ପରମ୍ପରା' ପୁସ୍ତକରେ ମଧ୍ୟ ଜୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମ ବୋଲି ଲେଖାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗୀୟ କବି ବନମାଳୀ ଦାସ ତାଙ୍କର 'ଜୟଦେବ ଚରିତ' ବହିରେ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ବୀରଭୂମି ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଜୟ ନଦୀତୀରର କେନ୍ଦୁଲିବାସୀ ବୋଲି ଲେଖିଲେ । ତା'ପରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟ ଓ ସ୍ଥାନରେ ବଙ୍ଗୀୟମାନେ ଉଦ୍ୟମ କରିଛନ୍ତି ଜୟଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ।

ବୀରଭୂମି ଜିଲ୍ଲାରେ କେନ୍ଦୁଲୀ ବୋଲି କୌଣସି ଗ୍ରାମ ନାହିଁ । ପ୍ରତିବର୍ଷ ଅଜୟ ନଦୀକୂଳରେ ଯେଉଁ ଜୟଦେବ କେନ୍ଦୁଲୀ ମେଳା ହୁଏ ତାହା ବାଉଳମାନଙ୍କର ଏକ ମେଳା । ବଙ୍ଗ ଦେଶର ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ଏଭଳି କୌଣସି ମେଳାର ବା ଗ୍ରାମର ସୂଚନା ନାହିଁ ଯଦିବା ମହାପ୍ରଭୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସଖା ନିତ୍ୟାନନ୍ଦଙ୍କ ଗ୍ରାମ ଏହାଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । କେନ୍ଦୁଲୀ ଶବ୍ଦଟି କେବଳ ମେଳା ଅର୍ଥରେ କୁହାଯାଏ । ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଏହି ସ୍ଥାନରୁ ଷାଠିଏ କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତେଣୁ ଜୟଦେବ ସେଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଫେରୁଥିଲେ ଏ ବର୍ଣ୍ଣନା ନିତାନ୍ତ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ । ଜୟଦେବ ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ଯାହାକୁ ସେଠାରେ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଉଛି ସେହି ରାଧାବିନୋଦ ମନ୍ଦିର ୧୬୮୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବର୍ଦ୍ଧମାନର ରାଜମାତା ତିଆରି କରିଥିଲେ । ତାହା ରାଧାମାଧବ ମନ୍ଦିର ନୁହେଁ । କୁଶେଶ୍ୱର ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ଜୟଦେବ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ବୋଲି କାନ୍ଥରେ ଲେଖି ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଉଛି ।

ସାର୍ ଉଇଲିୟମ୍ ଜୋନ୍‌ସ ଶୁଣା କଥାରେ ଜୟଦେବଙ୍କୁ କାଳିଦାସ ପୂର୍ବର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ହେଁ ତତ୍କାଳୀନ ବଙ୍ଗୀୟ ସହକର୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ବଙ୍ଗର ଦାବୀ କଥା ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଦେଲେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟରୁ ଯେ ସେଠାରେ ଏହି ନାମରେ ଗୋଟିଏ ମେଳା ହୁଏ । ବଙ୍ଗଦେଶର ବୈଷ୍ଣବମେଳାରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ବୋଲାଯାଏ ବୋଲି କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଶୁଣାକଥାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ବାସ୍ତବରେ କେବଳ ବାଉଳ ଗାନ କରାଯାଏ । ଐତିହାସିକ ଡଃ ସୁକୁମାର ସେନ କହିଛନ୍ତି ଯେ କେନ୍ଦୁଲୀ ବୋଲି ଏବେ କୌଣସି ଗ୍ରାମ ଅଜୟ ତୀରରେ ନାହିଁ । ପୂର୍ବେ ଯେ ଏହି ବାଲୁକା ପ୍ରାନ୍ତରେ କେନ୍ଦୁଲୀ ବୋଲି ଏକ ଗ୍ରାମ ଥିଲା ଏ କଥାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମୟର ଷଡ଼ଗୋସ୍ୱାମୀ ବା ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ବା ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଚରିତାମୃତରେ ଏ ଗାଁ ନାଁର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ

ଦେଖିଲେ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀକୂଳର କେନ୍ଦୁଲୀ ଗ୍ରାମର ଇତିହାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୌରବମୟ ।

ଡ. ଆଶୁତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଜୟଦେବ ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନଙ୍କ ଦରବାରରେ ସଭା କବି ଥିଲେ ତାହା ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କର ପୂଜାର ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ମାଧ୍ୱାଚାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁ ବୃନ୍ଦାବନ ଲୀଳାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ଶ୍ରୀରାଧା ନଥିଲେ । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିମ୍ବାର୍କ ରାଧାପୂଜାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୟଦେବ ପୁରୀରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବଲ୍ଲଭାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୁରୀ ଆସିଲା ପରେ ରାଧାପୂଜାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଶ୍ରୀରାଧାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ବଙ୍ଗଳାରେ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜୟଦେବ ରାଧାମାଧବଙ୍କ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ନଈରୁ ପାଇ ପୂଜା କରିବା ଅସମ୍ଭବ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ।

ରାଧାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ଉଦ୍ଭାବନ ଭାବେ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଜଣେ ତଥାକଥିତ ଗବେଷକ ଡ. ବାଗ୍‌ଚୀ ପଛେଇ ନାହାନ୍ତି । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଯୁଗଳପୂଜାର ପ୍ରବଳ ବିରୋଧ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ୧୭୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜୟପୁରଠାରେ ଡକା ଯାଇଥିବା ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ମେଳନରେ ଓଡ଼ିଶାର ପଣ୍ଡିତ ବଳଦେବ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପାସନାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ତା'ପରେ ଯାଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଧାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଏକାଠି ପୂଜା ହେବାର ପ୍ରଚଳନ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରେ ହୋଇଥିଲା ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ଏକ ପ୍ରଧାନ ସେବା ଅଙ୍ଗୀରା ସେବା ଓ ଚଞ୍ଚୁ ସେବାରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଅଛି । ଏହି ସେବାରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସମୀପରେ ପ୍ରତିଦିନ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ବୋଲାଯାଇଥାଏ । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପହଡ଼ ସମୟରେ କେନ୍ଦୁଲୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଖଣ୍ଡୁଆ ଘୋଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଏ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଜନ୍ମ ବାସରରେ କେନ୍ଦୁଲୀ ଫଟୋ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଲୁଗା ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଗି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା ଓ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକା ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳଠାରୁ ମାଧବ ପୂଜା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଛି । ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାର ଐତିହାସିକ ବିଭବ ପୁସ୍ତକରେ ରାଧାଚରଣ ପଣ୍ଡା ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବଙ୍କର ବାରଟି ମାଧବ ମନ୍ଦିର ଦିନେ ଥିଲା ଓ ମାଧବ ପୂଜା ପାଉଥିଲେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ବଙ୍ଗ କିମ୍ବା ବିହାରରେ କୌଣସିଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ବା ମନ୍ଦିର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ନା ଥିଲା ଗୋପୀନାଥ ପୂଜା ନା ରାଧା କୃଷ୍ଣ ଭାବଧାରା । ଜୟଦେବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବର ଚାରିଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦଶାବତାର ଚିତ୍ରକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ବିକଶିତ ହୋଇଛି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଟୀକା ଓ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ତଥା ଅନୁକୃତି ସାରା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଦେଖାଯାଏ ।

ଦୁଇ ବର୍ଷ ତଳେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବଙ୍ଗୀୟ ଇତିହାସ ଅଧ୍ୟାପକ ଗବେଷକ ଡଃ ସତ୍ୟକାମ ସେନଗୁପ୍ତା ଓ ବଙ୍ଗର ଆର୍କିଓଲୋଜି ଗବେଷକ ଡଃ ଆଶିଷ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଥମେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ଓ ପରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦୁଇଟି ସେମିନାର୍‌ରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଯେ ଜୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନଦୀ ତୀରବର୍ତ୍ତୀ କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ନିଜର ଗବେଷଣା ଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ପବ୍ଲିକେସନ୍ ଡିଭିଜନ 'ଦି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଅଫ୍ ଶ୍ରୀଜୟଦେବ' ନାମକ ଏକ ଇଂରାଜୀ ପୁସ୍ତକ ୨୦୦୬ରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ତ୍ରିପାଠୀ ଓ ମୋ' ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଏ ପୁସ୍ତକର ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂଶୋଧିତ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ସଂସ୍କରଣ ଅଳ୍ପଦିନ ତଳେ ଦିଲ୍ଲୀର ମାନନୀୟା ମୁଖ୍ୟମନ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶୀଲା ଦୀକ୍ଷିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲୋକାର୍ପିତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଇଂରାଜୀ ଗଦ୍ୟ ଅନୁବାଦ ବ୍ୟତୀତ ଗବେଷଣା ପ୍ରସୂତ ସାତଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ଅନେକ ଫଟୋଚିତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ।

ରାଜ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ କମିଶନର
ତୋଷାଳୀ ପ୍ଲାଜା, ଭୁବନେଶ୍ୱର